

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 632.93:633.71

DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2025.1.2>

JEL Classification: O13, O18, R20

Бялковська Г.Д.,
*канд. екон. наук, завідувач науково-технологічного
відділу тютюництва,*
Пащенко В.І.,
*науковий співробітник
науково-технологічного відділу тютюництва,*
Юречко А.А.,
*науковий співробітник
науково-технологічного відділу тютюництва,*
Возняк Г.М.,
*молодший науковий співробітник
науково-технологічного відділу тютюництва,
Тернопільська державна сільськогосподарська
дослідна станція ІСГ Карпатського регіону НААН*

ЕКОНОМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТЮТЮННИЦТВА В ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ

Bialkovska H.D.,
*cand.sc.(econ.), head of science and
technology department of tobacco,*
Pashchenko V.I.,
research officer of science and technology department of tobacco,
Yurechko A.A.,
research officer of science and technology department of tobacco,
Vozniak H.M.,
*research assistant of science and technology department of tobacco,
Ternopil State Agricultural Experimental Station
of Institute of Agriculture of Carpathion Region of NAAS*

ECONOMIC AND TECHNOLOGICAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF TOBACCO INDUSTRY IN PERSONAL PEASANT FARMS

Постановка проблеми. У процесі реформування українського сільського господарства відбулося утворення формувань ринкового типу, особливе місце серед яких займають особисті селянські господарства (ОСГ). Тривалий час вони формують переважну частину доходів сільського населення та сприяють розбудові сільських територій. Соціальний аспект діяльності ОСГ особливо важливий в умовах воєнного стану, коли в сільському господарстві та інших галузях спостерігається стрімке зменшення робочих місць. У цьому випадку ОСГ стає не додатковим, підсобним, а основним видом діяльності та джерелом доходів, реальною можливістю забезпечити гідний рівень життя трудівникам села. Проте організація виробництва, його структура та реалізація продукції домогосподарствами продовжує залишатися неефективною, нераціональною, а цей сектор виступає як непрозорий, напівофіційний та залишається поза увагою держави.

Поряд із виробництвом плодоовочевої продукції та картоплі, в ОСГ вирощують культури, що мають стовідсоткову товарність, до яких відноситься тютюн. Подальше розширення тютюнових площ в господарствах населення з метою забезпечення роботою, а також постійними грошовими доходами селян в тютюносіючих регіонах України є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам розвитку й особливостей ведення ОСГ в Україні присвячені роботи П. Саблука, В. Месель-Веселяка [1], Д. Крисанова [2], Г. Калетніка [3], І. Баланюка [4], О. Шпицака [5], І. Свиноуса [6; 7; 8; 9], Н. Мазур [10]. Їхні наукові праці важливі з позицій формування сучасних економічних поглядів на проблеми розвитку та функціонування цієї форми господарювання. Незважаючи на велику кількість наукових розробок, потребують поглибленого дослідження певні теоретичні та науково-практичні проблеми функціонування рослинництва в особистих селянських господарствах. Недостатньо уваги приділяється вирощуванню малопоширених культур, особливо тютюну. Розміщення та функціонування галузі тютюнництва в господарствах населення потребує дослідження та висвітлення на науковому рівні.

Постановка завдання. Метою дослідження є розгляд наявних проблем і перспектив розвитку тютюнництва в особистих селянських господарствах, обґрунтування економіко-технологічних засад вирощування сортів тютюну української селекції, що володіють високою врожайністю і хорошою якістю сировини. Для реалізації зазначеної мети необхідно проаналізувати сучасний стан і тенденції розвитку тютюнництва в ОСГ, визначити основні фактори підвищення ефективності виробництва тютюну, розробити і запропонувати структуру посівних площ та технологію захисту рослин від шкідливих організмів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вирощування тютюну в теперішніх умовах самозайнятості сільського населення є джерелом отримання стабільних доходів для родин, а традиції забезпечують передачу умінь та навиків від покоління до покоління. Виробництво тютюнової сировини – тривалий і складний процес, пов'язаний з чинниками зовнішнього середовища, що постійно змінюються і є важко прогнозованими і регульованими.

В роки стабільного виробництва в Україні зібрано 24-30 тис. тонн власного тютюну при площі посадок 24-27 тис. гектарів. За всю історію тютюнництва в нашій державі найбільшу кількість тютюнового сухого листу було зібрано у 1972 році, а саме 36,8 тис. тонн при урожайності 13,8 ц/га і площі 26,6 тис. гектарів. У сфері виробництва тютюну було постійно зайнято 130-135 тис. чоловік. Крім того, на повну потужність працювали 8 тютюново-ферментаційних заводів, де працювали 2 тис. людей. Обвального спаду тютюнова галузь зазнала у 1989 році, коли вперше за всю історію тютюнництва України було зібрано 13,2 тис. тонн тютюну або на 39,2 % менше, ніж у попередньому році. У 2012 році тютюнові площі скоротилися у 62 рази в порівнянні з 2000 роком та в 362 рази в порівнянні з 1980 роком [11]. Упродовж 2005-2010 років основними виробниками тютюнової сировини в Україні були особисті селянські господарства населення. Великі аграрні холдинги від виробництва тютюну повністю відмовились через його високу трудомісткість [12]. Динаміку виробництва тютюну в Україні приведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка виробництва тютюну в Україні

Роки, (середнє)	Зібрана площа, тис. га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис. ц		
			усі категорії господарств	у тому числі	
				господарства населення	% в структурі
1940	20,2	8,8	178,0	—	—
1951-1960	24,3	7,4	181,0	—	—
1961-1970	25,3	10,6	268,0	—	—
1971-1975	26,7	10,7	286,0	—	—
1981-1990	18,0	10,4	187,0	—	—
1991-1995	6,9	10,0	69,0	—	—
1996-2000	2,42	7,1	17,2	—	—
2001-2005	1,72	8,8	1,64	0,71	43,3
2006-2010	0,27	8,2	0,22	0,13	59,1
2011-2015	0,23	13,6	0,31	0,13	41,9
2016-2020	0,6	26,5	15,9	0,12	0,7
2021	1,0	22,8	22,9	2,9	12,7
2022	0,9	20,6	18,4	2,6	14,1
2023	1,1	21,2	22,2	2,8	12,6

Джерело: розраховано авторами за [13].

Починаючи з 2016 року, вперше за останні 10 років спостерігається розширення посівних площ та зростання виробництва тютюнової сировини. Частка ОСГ у валовому зборі тютюну становить 12,6–14,1 %. Недостатня розвиненість виробничої інфраструктури, нестача фінансових ресурсів, відсутність ефективної системи збуту вирощеної продукції та високий рівень затрат ручної праці стримують розвиток виробництва продукції тютюництва цією формою господарювання.

Науковими співробітниками НТВ тютюництва ТДСГДС ІСГ Карпатського регіону розроблено технологічну карту вирощування тютюну, на її підставі підготовлено науково-практичні рекомендації з вирощування тютюну в Придністровському регіоні, що постійно впроваджуються у виробництво [14] та визначено структуру операцій у виробничому циклі вирощування тютюну (табл. 2).

Таблиця 2

Структура операцій на вирощуванні тютюну

Основні процеси	Число трудових операцій		Питома вага операцій, що виконуються вручну, %
	всього	в т. ч., що виконуються вручну	
Обробіток ґрунту, внесення мінеральних та органічних добрив	14	3	21,4
Вирощування розсади	38	31	81,6
Садіння розсади	9	6	66,7
Польовий догляд	11	5	45,4
Збирання урожаю в 5 прийомів	5	4	80,0
Закріплення тютюнового листа на шнурі, томління	4	4	100,0
Висушування листа тютюну природним способом	4	4	100,0
Первинна обробка (сортування)	10	9	90,0
Всього	95	65	68,4

Джерело: складено авторами

Виробництво тютюнової сировини ґрунтується виключно на ручній праці. Сучасна технологія тютюнового виробництва включає 95 трудомістких операцій, з яких 65 ручних або 68,4 %, тільки 31,6 % трудових операцій виконуються механізованим способом.

Трудомістким і технологічно складним є вирощування розсади. Питома вага операцій, що виконуються за допомогою сільськогосподарських машин та механізмів у цьому процесі становить тільки 18,4 %; невисока питома вага механізованих робіт при збиранні урожаю (20 %), ламання листа, закріплення його на шнурах, розвішування, сортування, пакування повністю виконуються вручну.

При сучасному рівні механізації технологічних процесів у тютюництві, на 1 га посадок при урожайності 20 ц/га необхідно витратити згідно з технологією 4376 люд. год, а для виробництва 1 ц тютюну – 219 люд. год. Відповідно до технологічної карти, наявність одного гектара тютюну дає можливість забезпечити цілорічною роботою 2–3 членів родини, а під час сезонних робіт в тютюництві (протягом липня-вересня) – кількість зайнятих людей зростає до 5 чоловік [15]. До вирощування тютюну можна залучати дітей та пенсіонерів за відповідну винагороду.

Власники особистих селянських господарств, що займаються вирощуванням тютюну, можуть забезпечувати свої сім'ї достойними грошовими доходами в умовах військового стану в Україні, заборони виїзду за кордон, скорочення виробництв і робочих місць.

Основою успішного вирощування тютюну є підбір високопродуктивних сортів з високою імунітетною стійкістю до хвороб і шкідників, при умові використання високоякісного насінневого матеріалу. Адже, ринок буквально переповнений фальсифікатом різного походження, котрий енергійно рекламують підозрілі ділки із сумнівних контор. Тому, заощаджуючи декілька сотень гривень на етапі покупки, необачний селянин ризикує звести нанівець усі свої зусилля із вирощування цієї нішової культури вже на етапі сіви.

Науково-технологічний відділ тютюництва, розташований в селищі Мельниця-Подільська, реалізовує елітне та репродуктивне насіння тютюну сортів власного виробництва і закликає дотримуватися переліку простих рекомендацій, які унеможливають потрапляння неякісного насіння на земельні ділянки. Проблема придбання несертифікованого насіння з кожним роком стає дедалі гострішою. Тобто, можна експериментувати із сортами чи гібридами, із технологіями вирощування і захисту рослин, однак насіння необхідно купувати сертифіковане у офіційних представників, адже кожен виробник турбується про власну репутацію.

Реалізації насіння тютюну передують його сертифікація Державним підприємством «Державний центр сертифікації і експертизи сільськогосподарської продукції». Випробування насіння проводиться згідно з вимогами ДСТУ 4138-2002 Насіння сільськогосподарських культур. Методика визначення

якості та ДСТУ 2340-93 Насіння сільськогосподарських культур. Посівні та сортові якості. Крім цього здійснюється суворий внутрішній контроль його якості.

Якість – це комплексний показник, тому велику вагу має кожен етап перевірки, починаючи від ступеню чистоти насіння і закінчуючи перевіркою на схожість. Насіння, котре потрапляє на перевірку, проходить декілька етапів тестування. Це перевірка ростових показників, рівня гібридності та сортової належності і, звичайно ж, такий важливий аналіз як фітопатологічна експертиза, щоб мати гарантію того, що насіння не уражене грибами, бактеріями та вірусами.

Насіння тютюну української селекції можна придбати в науково-технологічному відділі тютюнництва Тернопільської державної сільськогосподарської дослідної станції ІСГ Карпатського НААН. Сорти володіють комплексною стійкістю до пероноспорозу, бронзовості томатів, білої пістриці і бактеріальної рябухи та придатні для безпестицидної технології вирощування. Використання високоякісного насіння відіграє особливу роль у підвищенні урожайності та якості тютюнової сировини.

У табл. 3 показано реалізацію насіння тютюну за 2020-2024 роки в розрізі юридичних та фізичних осіб.

Таблиця 3

Реалізація насіння тютюну Тернопільською державною сільськогосподарською дослідною станцією за 2020-2024 роки

Назва сорту	Реалізовано всього, кг	В тому числі, кг		В розрізі сортів, %	
		юридичним особам	фізичним особам	юридичним особам	фізичним особам
2020 р.					
Берлей 38	0,810	0,500	0,310	10,6	25,8
Берлей 46	1,875	1,100	0,775	23,4	64,7
Тернопільський перспективний	1,907	1,900	0,007	40,4	0,8
Тернопільський 14	1,305	1,200	0,105	25,6	8,7
Разом за рік	5,897	4,700	1,197	100,0	100,0
2021 р.					
Берлей 38	0,806	0,500	0,306	11,3	6,9
Берлей 46	5,1895	1,180	4,0095	26,8	90,7
Тернопільський перспективний	0,122	0,122	-	2,7	-
Тернопільський 14	2,702	2,600	0,102	59,2	2,4
Разом за рік	8,8195	4,402	4,4175	100,0	100,0
2022 р.					
Берлей 38	0,519	0,500	0,019	32,2	3,2
Берлей 46	0,875	0,350	0,525	22,5	86,8
Тернопільський перспективний	0,061	-	0,061	-	10,0
Тернопільський 14	0,700	0,700	-	45,3	-
Разом за рік	2,155	1,550	0,605	100,0	100,0
2023 р.					
Берлей 38	0,761	0,500	0,261	20,9	6,2
Берлей 46	4,765	1,04	3,725	43,5	88,2
Тернопільський перспективний	0,017	-	0,017	-	0,4
Тернопільський 14	1,054	0,850	0,204	35,6	4,8
Український Новий	0,016	-	0,016	-	0,4
Разом за рік	6,613	2,390	4,223	100,0	100,0
2024 р.					
Берлей 38	0,593	0,500	0,093	17,5	3,6
Берлей 46	3,221	0,920	2,301	32,2	89,8
Тернопільський перспективний	0,018	-	0,018	-	0,7
Тернопільський 14	1,563	1,432	0,131	50,3	5,1
Український Новий	0,018	-	0,018	-	0,7
Разом за рік	5,413	2,852	2,561	100,0	100,0

Джерело: складено авторами за даними річних наукових звітів за 2020-2024 роки

В структурі реалізованого насіння сорт Берлей 46 переважає над іншими сортами протягом останніх проаналізованих років: у 2021 р. продано 5,1895 кг або 58,9 %, 2022 р. – 0,875 кг (40,6 %), 2023 р. – 4,765 кг (72,0 %), у 2024 р. – 3,221 кг (59,5 %).

В структурі реалізації насіння тютюну, сорти типу Крупнолистий – Тернопільський 7, Тернопільський 14, Тернопільський перспективний, переважають сумарно над сортами типу Берлей тільки у 2020 р. – 3,212 кг (54,5 %), в розрізі інших років вони займають: 2021 р. – 33,63 кг (2,0 %), 2022 р. – 0,761 кг (32,3 %), 2023 р. – 1,087 кг (16,5 %), у 2024 р. – 2,192 кг (40,5 %).

Власники особистих підсобних господарств надають перевагу сорту Берлей 46: у 2020 р. ними придбано 0,775 кг або 64,7 %, у 2021 р. – 1,180 кг (90,7 %), у 2022 р. – 0,525 кг (86,8 %), у 2023 р. – 1,04 кг (88,2 %), у 2024 р. – 2,301 кг (89,8 %).

Аналіз реалізованого насіння дає можливість зробити висновок, що сільськогосподарські виробники надають перевагу тютюну сорто типу Берлей, сировина якого характеризується кращою врожайністю, матеріальністю листової пластини та вищим умістом нікотину.

Не менш важливе значення для тютюнництва має сівозмінна. Вирощувати тютюн, як і інші культури в сівозміні стало нормою культурного землеробства. Ефективність цього агрономічного прийому підтверджена багаторічною практикою у всіх природних зонах України. Постійне вирощування тютюну на одному і тому ж місці протягом багатьох років призводить до втрати цінної ріллі внаслідок знищення структури ґрунту та його виснаження. При сівозміні раціональніше використовується плодючість землі і внесені мінеральні добрива, дія яких не обмежується одним роком, полегшується боротьба із хворобами, шкідниками тютюну і бур'янами.

Кращими попередниками для тютюну є зернові колосові, зернобобові культури, злаково-бобові суміші, одно- і багаторічні трави. При складанні схем сівозмін необхідно враховувати, що деякі культури, наприклад, картопля, помідори, баклажани, перець вражаються тими ж самими хворобами, що і тютюн.

Тютюн є добрим попередником для ярих зернових культур. Повертати його на попереднє місце вирощування можна не раніше як через 4–5 років (5-ти пільна сівозмінна).

Схеми сівозмін можуть бути такими:

- тютюн, ярі зернові з підсівом багаторічних трав, багаторічні трави, озимі зернові;
- тютюн, озимі зернові, кукурудза на зерно, кормові буряки чи овочі, ярі зернові;
- тютюн, ячмінь, кукурудза на зерно, озима пшениця, однорічні трави;
- тютюн, кукурудза на зерно, ячмінь з підсівом багаторічних трав, багаторічні трави, озима пшениця.

Згідно Земельного кодексу України, для приватизації жителям села надано 0,60 га ріллі для ведення особистого селянського господарства [16]. Враховуючи це, а також потребу в трудових ресурсах на вирощуванні тютюну, на нашу думку, одна сім'я може вирощувати у своєму особистому підсобному господарстві не більше як 0,10-0,12 га тютюну. Найоптимальніша при цьому така сівозмінна: тютюн, овочі + буряки + кукурудза на зерно, картопля, ячмінь з підсівом багаторічних трав, багаторічні трави, озима пшениця.

У нинішніх умовах, коли існують можливості щодо розширення площ землекористування понад норму для ведення ОСГ (до 2 га), визначену в Законі України «Про особисте селянське господарство» [17], появилась можливість збільшення тютюнових площ і грошових надходжень від реалізації тютюнової сировини. При наявності 3-4 членів родини (до ламання і нанизування листя на шнури можна залучати пенсіонерів) площі посадки тютюну можна збільшити до 0,35-0,40 га.

На основі попередніх досліджень та історичного досвіду нами розроблено анкету щодо особливостей вирощування тютюну в особистих селянських господарствах, згідно з якою проведено опитування власників ОСГ, що займаються вирощуванням тютюну (табл. 4).

Таблиця 4

**Анкета для особистих селянських господарств
щодо особливостей вирощування тютюну**

ВИРОБНИЦТВО

№ з/п	Показник	Кількість	Вартість, грн
1	2	3	4
1.	Кількість осіб у сім'ї - всього		х
	У т. ч.: кількість працездатних (віком від 18 до 60 жінок та від 18 до 60 років чоловіків)		х
	Кількість пенсіонерів		х
	Кількість курців		х
2.	Загальна площа ОСГ, соток:		х
	В т. ч. тютюн		х
3.	Трудові затрати:		
	Кількість власних люд. год на виробництво тютюну		х

продовження табл. 4

	Кількість залучених люд. год на виробництво тютюну		x
4.	Насіння, грам		
	власне		x
	куповане		
	в т. ч. елітне		
5.	Добрива:		
	мінеральні, ц		
	органічні, тонн		
6.	Засоби захисту рослин	x	
7.	Пально-мастильні матеріали		
8.	Електроенергія, кВт/год		
9.	Ремонт техніки, приміщень	x	
10.	Інші матеріальні витрати (кошики, сапки, рукавиці тощо)	x	
11.	Валовий збір, ц		x
12.	Платежі (в т. ч. непередбачувані)	x	

ПРОДАЖ

1.	Реалізація тютюну – всього, ц:		
	в т. ч.: тютюново-ферментаційному заводу		
	на ринку		
2.	Витрати на підготовку до реалізації (зберігання, сортування, навантаження, розвантаження тощо), (люд. год/грн)		
3.	Витрати на транспортування до місця продажу	x	

МОТИВАЦІЯ ВИРОЩУВАННЯ. ДОТРИМАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ВИРОЩУВАННЯ

№ з/п	Запитання	Потрібну відповідь відмітити галочкою
1.	Мета вирощування тютюну :	
	Реалізація для одержання грошових надходжень	
	Частково самозабезпечення, частково одержання прибутку	
2.	Якщо була б налагоджена робота оптового ринку і з'явилася можливість збуту тютюну, то внаслідок цього:	
	Збільшили б площу посіву тютюну	
	Не змінили б площу посіву тютюну	
3.	Дотримання сівозміни:	
	Щороку висаджуємо тютюн на одній і тій же площі	
	Дотримуємося агрономічних норм чергування культур на оброблювальній ділянці (сівозміни)	
	Не надаємо значення цим питанням	
4.	Насінництво :	
	Не дотримуємося культури насінництва через відсутність коштів на придбання насіння	
	Оновлюємо сорти елітним насіннєвим матеріалом	
5.	Екологічна безпека :	
	Купуємо засоби захисту :	
	- у перевірених продавців	
	- у випадкових продавців	
	Дотримуємося інструкції використання відповідного препарату	
	Не дотримуємося інструкції використання відповідного препарату	
6.	Наявність технічних засобів :	
	У господарстві наявна техніка - перелічити	
	Техніка відсутня. Частину технологічних операцій виконуємо вручну, частину – за допомогою залучених технічних засобів	
	Обробляємо вручну	

Джерело: складено авторами

Дата опитування січень – березень 2024 р. Опитувач _____
Тернопільська область, Чортківський район

Опитування проводили анонімно в процесі придбання насіння в науково-технологічному відділі тютюництва, опитуваний міг зазначити своє прізвище лише за власним бажанням.

Анкета має за мету збір додаткової інформації із застосування на земельних ділянках насіння, мінеральних і органічних добрив, засобів захисту та ін. Залучення найманих працівників відбувається переважно для збирання врожаю сільськими домогосподарствами з тютюновою площею 0,25-0,50 га, оплата праці здійснюється на основі усної домовленості.

Основним джерелом фінансування заходів виробництва продукції тютюництва в ОСГ є власні кошти та матеріальні ресурси, а також залучені від інших домогосподарств. Виявлено, що 24 % власників ОСГ не витрачають грошові кошти на придбання матеріальних ресурсів для виробництва тютюнової сировини, оскільки самозабезпечують таку потребу або використовують неформальні зв'язки. Через недосконалість чинного податкового законодавства сільськогосподарські підприємства змушені мінімізувати обсяги надання послуг ОСГ при вирощуванні тютюну, переважну частину послуг надають фізичні особи, не зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності.

У результаті аналізу зібраної інформації виявлено проблеми та шляхи їх вирішення, визначено цілу низку неврегульованих питань, які негативно впливають на урожайність культури та якість сировини, що в кінцевому результаті впливає на економічну привабливість тютюнового виробництва та добробут родин.

Висновки з проведеного дослідження. Особисті селянські господарства у секторі тютюництва мають потенціал для подальшого розвитку та збільшення виробництва тютюнової сировини лише за умови збільшення землекористування та забезпечення людськими ресурсами через високу трудомісткість культури.

Для забезпечення поліпшення якісних характеристик продукції тютюництва в особистих селянських господарствах населення необхідно: впроваджувати у виробництво нові високоврожайні сорти тютюну української селекції, стійкі до хвороб і шкідників: Тернопільський 14, Тернопільський перспективний, Український Новий, Берлей 38 та Берлей 46; використовувати елітне та репродуктивне насіння тютюну сортів української селекції; інноваційні технології виробництва тютюнової сировини із застосуванням нових хімічних препаратів та біологічних стимуляторів розвитку рослин; в процесі вирощування тютюну дотримуватись сівозміни; здійснювати належний контроль за якістю продукції на всіх етапах її виробництва, зберігання та збуту.

Література

1. Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Лузан Ю. Я. Ефективність сільськогосподарського виробництва в особистих господарствах громадян (за матеріалами обстеження). Київ : ІАЕ УААН, 2001. 378 с.
2. Крисанов Д. Ф. Концентрація товарного виробництва у господарствах населення : проблеми і перспективи. *АгроСвіт*. 2008. № 4. С. 9-19.
3. Калетник Г. М. Стратегічно-інституційні засади ефективності використання потенціалу аграрного сектору економіки. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2015. № 1. С. 5-9.
4. Баланюк І. Ф. Аналіз розвитку виробництва продукції рослинництва і тваринництва в особистих селянських господарствах та аграрних підприємствах регіону. *Інноваційна економіка*. 2014. № 5. С. 150-157.
5. Шпичак О. М., Свиноус І. В. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність. Київ : ІАЕ, 2008. 320 с.
6. Свиноус І. В., Микитюк Д. М. Концептуальні засади функціонування особистих селянських господарств. *Продуктивність агропромислового виробництва: Науково-практичний збірник (економічні науки)*. 2013. № 23. С. 37–42.
7. Іщенко А. В., Свиноус І. В. Організаційно-економічні засади функціонування особистих селянських господарств в Україні. *Економіка та управління АПК*. 2017. № 2. С. 78–86.
8. Свиноус І. В., Микитюк Д. М. Концептуальні засади функціонування особистих селянських господарств. *Продуктивність агропромислового виробництва. Економічні науки*. 2013. Вип. 23. С. 37–41.
9. Свиноус І. В. Економічні аспекти функціонування особистих селянських господарств. Київ : ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2010. 418 с.
10. Мазур Н. А., Гуменюк І. Л. Соціальні аспекти функціонування особистих селянських господарств в Україні. *Economic And Law Paradigm Of Modern Society*. 2016. № 1. С. 130–135.
11. Бялковська Г. Д. Криза тютюництва та шляхи її подолання. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 2(19). С. 23–29.
12. Бялковська Г. Д. Наукові засади забезпечення конкурентоспроможності тютюнового виробництва в аграрному секторі економіки України. *Інноваційна економіка*. 2013. № 11(49). С. 21–27.

13. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.01.2025).
14. Бялковська Г. Д., Пашченко В. І., Гаврилюк О. С., Вельган Є. Л. Науково-практичні рекомендації з вирощування тютюну в Придністровському регіоні / за ред. канд. екон. наук Г. Д. Бялковської. Тернопіль : ТДСГДС ІКСГП НААН, 2018. 17 с.
15. Бялковська Г. Д. Організаційно-економічний механізм раціонального розвитку і підвищення ефективності тютюництва (на прикладі тютюносійних господарств Придністров'я України) : дис. ... кандидата екон. наук : 08.07.02/ Закарпатський інститут агропромислового виробництва. Велика Бакта, 2001. 205 с.
16. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-3. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 10.01.2025).
17. Про особисте селянське господарство : Закон України від 05.04.2015 року №742-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15/ed20150405#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

References

1. Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya. and Luzan, Yu.Ya. (2001), *Efektivnist silskohospodarskoho vyrobnytstva v osobystykh hospodarstvakh hromadian (za materialamy obstezhennia)* [Efficiency of agricultural production in personal farms of citizens (based on survey materials)], IAE UAAN, Kyiv, Ukraine, 378 p.
2. Krysanov, D.F. (2008), "Concentration of commodity production in households: problems and prospects", *AgroSvit*, no. 4, pp. 9-19.
3. Kaletnik, H.M. (2015), "Strategic and institutional foundations of the efficiency of using the potential of the agrarian sector of the economy", *Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice*, no. 1, pp. 5-9.
4. Balaniuk, I.F. (2014), "Analysis of the development of the production of plant and animal products in personal peasant farms and agrarian enterprises of the region", *Innovative economy*, no. 5, pp. 150-157.
5. Shpychak, O.M. and Svytnous, I.V. (2008), *Realizatsiia produktsii osobystymy selianskymy hospodarstvamy – vytraty, tsyny, efektyvnist* [Realization of products by personal peasant farms – costs, prices, efficiency], IAE, Kyiv, Ukraine, 320 p.
6. Svytnous, I.V. and Mykytiuk, D.M. (2013), "Conceptual principles of the functioning of personal peasant farms", *Productivity of agro-industrial production: Scientific and practical collection (economic sciences)*, no. 23, pp. 37-42.
7. Ishchenko, A.V. and Svytnous, I.V. (2017), "Organizational and economic principles of the functioning of personal peasant farms in Ukraine", *Economics and management of agriculture*, no. 2, pp. 78–86.
8. Svytnous, I.V. and Mykytiuk, D.M. (2013), "Conceptual principles of the functioning of personal peasant farms", *Productivity of agro-industrial production. economic sciences*, Issue 23, pp. 37-41.
9. Svytnous, I.V. (2010), *Ekonomichni aspekty funktsionuvannia osobystykh selianskykh hospodarstv* [Economic aspects of the functioning of personal peasant farms], LLC "Agrar Media Group", Kyiv, Ukraine, 418 p.
10. Mazur, N.A. and Humeniuk I.L. (2016), "Social aspects of the functioning of personal peasant farms in Ukraine", *Economic And Law Paradigm Of Modern Society*, no. 1. pp. 130-135.
11. Bialkovska, H.D. (2013), "The tobacco crisis and ways to overcome it", *Sustainable economic development*, no. 2[19], pp. 23-29.
12. Bialkovska, H.D. (2013), "Scientific principles of ensuring the competitiveness of tobacco production in the agricultural sector of the economy of Ukraine", *Innovative economy*, no. 11[49], pp. 21-27.
13. Official website of the State Statistics Service of Ukraine, available at: <https://www.ukrstat.gov.ua> (access date January 10, 2025).
14. Bialkovska, H.D., Pashchenko, V.I., Havriliuk, O.S. and Velhan, E.L. (2018), *Naukovo-praktychni rekomendatsii z vyroshchuvannia tiutiunu v Prydnistrovskomu rehioni* [Scientific and practical recommendations for growing tobacco in the Transnistrian region] / edited by Cand. Sc. (Econ.) H.D. Bialkovska, TDSGDS IKSHP NAAS, Ternopil, Ukraine, 17 p.
15. Bialkovska, H.D. (2001), "Organizational - economic mechanism of rational development and increase the effectiveness of tobacco growing (for example, tobacco farms of Pridnistrov'ia Ukraine)", The dissertation for Cand. Sc. (Econ.), 08.07.02, Velyka Bakta, Ukraine, 205 p.
16. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "Land Code of Ukraine" dated October 25, 2001 No. 2768-3, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (access date January 10, 2025).
17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), Law of Ukraine "On Personal Peasant Farming" dated April 5, 2015 No. 742-IV, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15/ed20150405#Text> (access date January 10, 2025).

Бялковська Г.Д., Пашченко В.І., Юречко А.А., Возняк Г.М.

ЕКОНОМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТЮТЮННИЦТВА В ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ

Мета. Дослідження наявних проблем і перспектив розвитку тютюництва в особистих селянських господарствах, обґрунтування економіко-технологічних засад вирощування сортів тютюну української селекції, що володіють високою врожайністю і хорошою якістю сировини.

Методика дослідження. У роботі використовувались наступні методи: бібліографічний та метод теоретичного аналізу наукових літературних джерел – під час вивчення і аналізу сучасних наукових праць вчених щодо проблематики розвитку особистих селянських господарств в Україні, що функціонують в рослинництві; статистичні, аналізу і синтезу – під час дослідження динаміки і структури виробництва тютюну за категоріями господарств; табличний – під час дослідження динаміки виробництва, урожайності тютюну; соціометричний – анкетне обстеження і вибіркове опитування власників домогосподарств, що займаються вирощуванням тютюну.

Результати дослідження. Проаналізовано сучасний стан і тенденції розвитку тютюництва в особистих селянських господарствах, визначено основні фактори підвищення ефективності виробництва тютюну, розроблено структуру посівних площ. Запропоновано необхідні заходи, що забезпечують покращення якісних характеристик продукції тютюництва в особистих селянських господарствах населення.

Наукова новизна результатів дослідження. Набуло подальшого розвитку обґрунтування економіко-технологічних засад вирощування сортів тютюну української селекції, що володіють високою врожайністю і хорошою якістю сировини у приватних домогосподарствах. Розроблено анкету для опитування власників особистих селянських господарств, що займаються вирощуванням тютюну.

Практична значущість результатів дослідження. Сфера застосування – особисті селянські господарства, що займаються вирощуванням тютюну.

Ключові слова: особисті селянські господарства; тютюн; сорт; урожайність; валовий збір; сівозміння; елітне та репродуктивне насіння.

Bialkovska H.D., Pashchenko V.I., Yurechko A.A., Vozniak H.M.

ECONOMIC AND TECHNOLOGICAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF TOBACCO INDUSTRY IN PERSONAL PEASANT FARMS

Purpose. The purpose of the article is to study the existing problems and prospects for the development of tobacco in private peasant farms, to substantiate the economic and technological principles of growing tobacco varieties of Ukrainian selection with high yield and good quality of raw materials.

Methodology of research. The following methods were used in the work: bibliographic and the method of theoretical analysis of scientific literary sources – during the study and analysis of modern scientific works of scientists regarding the problems of the development of personal peasant farms in Ukraine, that function in crop production; statistical, analysis and synthesis – during the study of the dynamics and structure of tobacco production by categories of farms; tabular – during the study of the dynamics of production, yield of tobacco; sociometric (questionnaire survey and sample survey of owners of households engaged in tobacco cultivation).

Findings. The current state and trends in the development of tobacco in private peasant farms were analysed, the main factors for increasing the efficiency of tobacco production were determined, and the structure of cultivated areas was developed. Necessary measures are proposed to ensure the improvement of the quality characteristics of tobacco products in personal peasant farms of the population.

Originality. The substantiation of the economic and technological principles of growing tobacco varieties of Ukrainian selection, which have high yields and good quality of raw materials in private households, has been further developed. A questionnaire was developed for surveying the owners of personal peasant farms engaged in tobacco cultivation.

Practical value. The scope of application is personal peasant farms engaged in tobacco cultivation.

Key words: personal peasant farms; tobacco; sort; crop capacity; gross collection; crop rotation; elite and reproductive seeds.